

ВІДГУК
офіційного опонента доктора філософських наук,
доцента Клепка Сергія Федоровича
на дисертацію Коновалчук Валентини Іванівни
на тему: «*Розвиток творчого потенціалу особистості в просторі освіти*»
на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі
спеціальності 09.00.10 – філософія освіти

У контексті суспільного блага творчість, яку інколи називають "нафтою 21-го століття", кваліфікують як економічний імператив, як явище, що полягає не лише в споживанні та виробництві творчої продукції, але як таке, що включає в себе вміння гнучко реагувати на проблеми та зміни в сучасному світі. Зростає важливість запровадження освітньої політики, спрямованої на розбудову навчання креативності як інструменту розширення можливостей особистості та соціальної регенерації, як практики і перспективи. Повсюдна творчість є помітною частиною духу часу останніх десятиліть.

Дисертація Валентини Іванівни Коновалчук є чи не першою вдалою спробою міждисциплінарного синтезу дискурсів проблеми творчого потенціалу особистості, надає початкову точку зору різноманітним способам, за якими здійснюється концептуально складний опис критичних позицій творчості, що закладає підґрунтя для філософсько-теоретичного осмислення та практичного розв'язання кризових явищ в освіті сьогодення.

Взагалі, як на мою думку, більш актуальну та фундаментальну тему, ніж заявлена В. І. Коновалчук, важко поставити. Якщо з'ясувати, як розвивати творчий потенціал і як його реалізовувати, то все інше вже розв'язуватиметься автоматично. Необхідно постійно визначати і знати, на якому "енергетичному рівні" перебуває людина і суспільство, які їхні потенціали, на що ми є здатними. Філософія освіти може бути названа теорією розвитку творчого потенціалу людини. Це завдання так чи інакше розв'язується у кожній філософсько-освітній праці, у кожній реформаторській акції, у наукових і освітніх методологіях. Хоча творчість виглядає по-різному в різних галузях, однак існують спільні шляхи творчого мислення, що перетинають дисциплінарні межі.

Дисерантка обирає широкий діапазон концептуальних конотацій і доктринальних інтерпретацій "нескінченної складності" потенціалу людини і спрямовує свою працю на трансверсальний вектор його дослідження, як на філософському, так і на предметних рівнях у контексті глобальних викликів світу. В. І. Коновалчук дотримується логічно обґрунтованої структури у побудові дисертаційної роботи, що відповідає нормативним вимогам і дозволяє реалізувати поставлені мету та завдання. Вступ містить виклад актуальності дослідження, огляд джерельної бази й аналіз ступеня розробленості теми, вихідні методологічні підходи, принципи та методи

аналізу, чіткі формулювання об'єкта і предмета, обґрунтування наукової новизни та теоретичного й практичного значення отриманих результатів. Щодо аналізу змісту дисертаційного дослідження, зупинимося лише на тих ідеях, які є найбільш цікавими і продуктивними в евристичному плані.

I

Так, у першому розділі на основі концептуального аналізу та узагальнення основних позицій окреслені смислові континууми творчого потенціалу як складної і динамічної системи через властивості: матеріально – нематеріальні, стабільноті – динамічності, конкретності – непередбачуваності, самоорганізації – саморегуляції, відкритості, функціональності, незавершеності, мінливості – стійкості. Історичний характер проблеми творчості разом із пріоритетним статусом у системі знань про людину у сучасному світі визначає найважливіші вектори праксеологічних пошуків та науково-теоретичних досліджень. Творчість справедливо вважають категоричним імперативом людського існування. Усвідомлення творчості як стержневої основи буття людини дозволяє говорити про творчість як про онтологічну константу чи специфічну онтологічну закономірність людського буття. Традиція філософської рефлексії творчості давня і водночас динамічна, оскільки концептуальні підходи до розуміння змінювалися впродовж всього історичного періоду її дослідження, демонструючи залежність інтерпретації від світоглядних установок, культурно-історичних умов. Незгасаючий інтерес до пізнання феномену, пробудження і втілення творчої сутності людини у колі провідних філософських проблем із неминутою актуальністю акцентували проблему потенціалу людини. На цій основі творчий потенціал особистості дисертанта визначає як динамічно-цілісний ресурсом потреб, здібностей, властивостей і можливостей особистості, для яких характерна латентність, нелінійність розвитку, полісемантичність, нестійкість, непередбачуваність, здатність до трансгресії. Основне повідомлення цього розділу полягає в тому, що ми не повинні використовувати поверхневу ідею креативності та зрозуміти цей термін у його історичному та соціальному контексті. Є десятки різних способів використання терміна "kreativnіst", і коли ми використовуємо їх, це вносить в наші праці безліч припущень і наслідків.

II

У другому розділі «Філософське осмислення динаміки та діапазону розвитку творчого потенціалу особистості» слід відзначити двовимірність експлікації розвитку творчого потенціалу особистості – на матричній формі онтогенетичного розвитку через послідовність стадій розвитку Его, що задають логіку новоутворень особистісної зрілості та на методологічній основі теорії самоорганізації через зміну станів порядку – стабільноті і хаосу – ентропії.

На основі філософської рефлексії антропологічних досліджень розвитку творчого потенціалу автор розробляє дизайн творчого потенціалу особистості як начерку майбутнього його здійснення, що поєднує строгу відповідність корисній функції (відповідальність) та «орнаментацію» цієї

корисної структури (свобода та гідність). Структурні та функціональні зв'язки визначеного інтегративу забезпечують цілісну єдність у реалізації інноваційної, вільної, здатної до продуктивної взаємодії у складному і непередбачуваному світі, відповідно до актуальних змін і викликів особистості.

Слід відзначити цінність для практики освітньої взаємодії обґрунтування трансгресивного характеру розвитку і здійснення творчого потенціалу [с.176].

Обмежені можливості зовнішнього результативного регулювання процесом розвитку та втілення творчого потенціалу особистості, зокрема у випадку трансгресії, дисертантка доводить на основі аналізу функціональних особливостей та взаємодії складних систем. Наголошується внутрішній процес саморегуляції, який структурований згідно із рівнем розвитку свідомості: авторегуляція творчого потенціалу – здійснюється на основі примітивних, автоматичних, переважно несвідомих захисних механізмів; селф-регуляція – на основі вищих захисних механізмів, які передбачають елементи свідомої дії; саморегуляцію – на основі свідомої регуляції на рівні розвитку атрибутивного інтегративу особистості: гідності, свободи і відповідальності.

III

У третьому розділі «Простір освіти у проблемному полі філософії освіти» досліджується ресурс навчальних систем та сучасних освітніх підходів, що націлені на отримання життєвого досвіду, встановлення зв'язків зі світом, інтерактивної взаємодії на засадах взаємної циклічної детермінації та взаємного конструювання, становлення і розвитку, синергійного зв'язування і можуть визначати діапазон продуктивного творчого розвитку. Слід відзначити акцент на необхідності досягнення сумірності розвитку творчого потенціалу особистості та простору освіти. На цій основі логічним є визначення простору освіти як необмеженого територіально-часовими вимірами нелінійного відкритого динамічно-цілісного трансформативного процесу інтерсуб’єктивної взаємодії в інформаційній мережі глобальної комунікації. У авторському розумінні простір освіти характеризує динамічне розростання ЧОГО? через: предметні, інформаційно-технологічні, чуттєво-емоційні, знаково-символічні, раціонально-інтелектуальні та інтуїтивно-духовні реальності; культурно-історичний досвід людства, знання сучасного світу та перспективу людської цивілізації; архаїчний зміст колективного несвідомого, досвід індивідуального історичного розвитку особистості із трансперсональним досвідом; формально-структурений, формалізований, стихійний, формалізований спосіб отримання знань; особистий, соціальний, транскультурний досвід; процеси інтеграції та диференціації, якими визначається його динамічна стабільність.

Заслуговує на схвалення обґрунтована В. І. Коновалчук у підрозділі 3.4. «Модель розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти». Інтегруючи моделі трансформативного навчання, теорії позитивної

дезінтеграції та концепції енактивізму запропоновано авторську 9ти-крокову модель розвитку творчого потенціалу з таких елементів.

1. Визначення кризових станів особистості.
2. Рефлексія актуального стану.
3. Трансгресія - вихід за межі певної концептуальної системи.
4. Прийняття і визнання значущості попереднього досвіду через призму гідності особистості.
5. Визначення діапазону перспектив на основі трансформаційних новоутворень.
6. Стратегічне планування діяльності.
7. Усвідомлення відповідальності за власну творчу реалізацію.
8. Набуття компетентностей і впевненості в здійсненні продуктивної життєтворчості.
9. Рейнтеґрація свого життя на основі нових смислових перспектив.

Відзначимо "кризовий" характер запропонованої моделі, що визначений орієнтацією на набуття, освоєння та продуктивне втілення особистісного досвіду у кризових умовах сьогодення. Цілком слушно наголошено на безмежності розвитку творчого потенціалу особистості. У цьому зв'язку аргументована потреба в освіті впродовж усього життя.

Слід відзначити вагомість для реалізації продуктивної освітньої взаємодії обґрунтування рефлексивного дискурсу як інструментарію артикулювання потенційних властивостей процесів самопізнання, декодування та трансформування латентних змістів.

ІУ

У четвертому розділі «Фундаментальні засади розвитку творчого потенціалу особистості у просторі освіти» дисерантка обґруntовує взаємодоповнювальні принципи реалізації освітою завдання пізнання та розвитку творчого потенціалу особистості – принципи довіри, гідності, відповідальності, кордомедійності, рефлексивності, динамічної цілісності.

Слід відзначити логічне завершення дисертаційної праці аналізом особливостей імплементації концепцій розвитку творчого потенціалу особистості у просторі освіти, практичний досвід якої дисерантка здобувала, зокрема, як організатор і учасник всеукраїнських експериментів. Дисерантка акцентує, що процес імплементації таких концепцій передбачає у педагогів формування компетентностей, які здатні забезпечити творчий характер впровадження, тобто дивергентність, спонтанність, різноманітність, гнучкість, чутливість до нового і здатність творення інновацій, що і обумовить безмежний простір діапазонів розвитку творчої особистості.

Водночас із приводу окремих питань повинен висловити низку критичних зауважень та побажань.

Цю низку варто розпочати з власне обраної дисеранткою теми. Я говорив на початку про її фундаментальність, а зараз мушу сказати, що з

цього випливають і об'єктивні недоліки праці. По-перше, тисячі праць у світі, сотні в Україні з цього дослідницького поля несуть загрозу окремим дослідникам пропустити важливі аспекти і концептуальні рішення. Як на мене, у дослідженні бракувало опори на праці українського психолога І.П. Манохи, котра розробляє онтологічну теорію потенціалу індивідуального буття особистості¹, і хоча, дозволю собі пожартувати, *психологія - дочка філософії*, яка заблукала, але я згадую про ці праці лише з огляду на те, що дисерантка систематично звертається до психологічних досліджень з теми дисертації, але їх системний розгляд залишила завданням для майбутнього, адже філософія сама по собі є унікальним способом творчості і вона *милосердна*, бо *приймає будь-яку заблукану душу*. По-друге, поняття потенціалів є вельми популярним в Україні мабуть з огляду на їхню тотальну незреалізованість, проте не лише у фізиці важлива не сама потенційна енергія, а її зміна. Потенціал важливий тим, що він становить єдність певного поля і певного об'єкту у ньому. Якість енергії - це міра її ефективності. Тому краще вивчати не стільки латентні потенціали творчості, а власне географію креативності², існуючі реальні моделі навчання творчості, наприклад було б корисно до розгляду включити концептуальні надбання Кена Робінсона, для якого творчість певною мірою "антипотенційне" явище, бо вона *"не лінійний процес; щоб приступити до творчої роботи, вам зовсім не обов'язково накопичувати необхідні для цього навички і знання"*³. Потрібна для освіти демістифікація риторики творчості була б успішнішою, якщо у дослідженні взяти старт від праць про творчий потенціал людини як предмет соціально-філософської рефлексії⁴, про психологічне дослідження творчого потенціалу особистості⁵.

Тепер дозвольте висловити "точкові" зауваження.

2

Дисерант стверджує, що у результаті проведеного дослідження вперше *"обґрунтовано зміст творчого потенціалу особистості як динамічно-цілісного ресурсу потреб, здібностей, властивостей і можливостей особистості"*, і вказує на серію характерних для них ознак

¹ Маноха І. П. Професійний потенціал особистості: досвід онтологічного дослідження: Автореф. дис... канд. психологічних наук. 19.00.01 / І. П. Маноха : КДУ – К., 1993. – 22 с.

Маноха І. П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини: онтологічно орієнтований підхід : Дис... д-ра психол. наук: 19.00.01 / І. П. Маноха : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 462 арк.

Маноха І. П. Психологія потаємного «я» / І. П. Маноха. – К. : Поліграф книга, 2001. – 448 с.

² Hawkins, Harriet. *Creativity*. London ; New York : Routledge, 2017. Series:Key ideas in geography.

³ Robinson, K., & Aronica, L. (2016). *Creative schools: Revolutionizing education from the ground up*.

Робінсон, Кен. Школа будущого. Як виростити таланливого ребенка / Кен Робінсон и Лу Ароніка ; пер. с англ. О. Медведь. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2016. — 386 с.

⁴ Чаплигін О. К. Творчий потенціал людини як предмет соціально-філософської рефлексії :

Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Чаплигін Олександр Костянтинович ; Харківський військовий ун-т. - Х., 2002. - 31 с.

⁵ Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості : монографія / наук. кер. авт. кол. В. О. Моляко ; АПН України, Інститут психології ім. Г.С.Костюка. Лабораторія психології творчості. - К. : Педагогічна думка, 2008. - 207 с.

(латентність, нелінійність розвитку, полісемантичність, нестійкість, непередбачуваність, здатність до трансгресії, що може зумовлювати потужні деструктивні наслідки і водночас є основним ресурсом продуктивного життєздійснення особистості, прогресивного розвитку суспільства і цивілізації). Щодо визначення "творчого потенціалу особистості" через поняття "ресурс" варто зауважити, що останнє є близьким (але не збігається за змістом) з поняттям потенціал. На це вказує як етимологія цього терміну (фр. Ressource – засіб, спосіб, дані, пов'язане зі старофранцузьким *ressourde* підійматися, яке походить від лат. *resurgere* знову підійматися; знову виникати), так і наше знання, що ресурси бувають задіяними, в резерві і потенційними. По-друге, у сучасній науковій літературі з психології поняття потенціалу людини, особистісного потенціалу вживаються нарівні (і в зв'язку) з поняттям "ресурс". Наприклад, в одному і тому ж науковому тексті одночасно використовуються терміни «ресурсний потенціал» (освітнього простору) і «потенційний ресурс» (розвитку освіти) [⁶]. Найчастіше, говорячи про потенціал людини, мають на увазі його інтелектуальні, особистісні, моральні, інтелектуальні (ментальні) та інші ресурси. Дослідники виходять з припущення (або розуміння) того, що існує деяка сукупність властивостей людини, що розглядається як внутрішній потенціал (ресурс), який забезпечує можливість успішного освоєння професії, високоефективну професійну діяльність і розвиток людини як професіонала. Феномен «ментальні ресурси» може включати досить широке коло психічних явищ: загальні і спеціальні здібності, стилі та ін. Й інші дослідники поняття потенціалу людини не уникають хибного кола у його визначеннях, тому варто було б з цього приводу провести уточнення.

3

Дисертант, характеризуючи наукову новизну одержаних результатів, вказує, що "На засадах інтеграції культурно-історичних надбань філософії, міждисциплінарних знань розроблено філософсько-освітню концепцію розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти", "якісно параметризованого атрибутами гідності, свободи і відповідальності відповідно до прогресивних орієнтирів сталого розвитку людства" [с. 33]. І з цим ми погодилися, відзначаючи позитивні досягнення дисертанта. Але відшукаємо сенс авторських слів – "розвитку творчого потенціалу особистості, якісно параметризованого атрибутами". Що "параметризовано" (розвиток? потенціал?) і що це означає?

Відомо, що слово «параметр» використовується в багатьох галузях знань і має у них свої специфічні значення, в зв'язку з чим існує плутанина у використанні цього терміна, тому потрібно бути пильним в його інтерпретації. "Параметри – своєрідні перемикачі на корпусі складного

⁶ Кондаков А. М. Образование как ресурс развития личности, общества и государства : автореферат дис. ... доктора педагогических наук : 13.00.01 / Ин-т содержания и методов обучения РАО. - Москва, 2005. - 42 с.

механізму, що володіє багатою структурою, прихованої від зовнішнього спостерігача"⁷.

Можна було б і не звернути увагу на розуміння поняття параметризації, коли б автор не маніфестував "Авторським внеском у розроблення завдань філософії освіти є концепція творчого потенціалу особистості, якісно параметризованого атрибутами гідності, свободи і відповідальності." [c.488], якби не заявляв, що "Відповідно до глобальної орієнтації на сталий розвиток світу, обґрунтовано значення рівня розвитку особистості для якісної параметризації реалізації творчого потенціалу." [c.2].

Зрештою, речення "Якісна параметризація розвитку творчого потенціалу особистості виявляється у атрибуатах гідності, свободи і відповідальності" у тексті праці повторюється тричі [c.147, c.166, c.258].

Відомо, що параметризація – це (1) виділення і визначення основних, істотних властивостей у системному аналізі, (2) моделювання (проектування) з використанням параметрів елементів моделі і співвідношень між цими параметрами. Параметризація (параметричне моделювання) дозволяє за короткий час «програти» (за допомогою зміни параметрів) різні конструктивні схеми і уникнути принципових помилок.

І тут ми бачимо потенціал у дослідженні потенціалу за методом параметричного моделювання, на жаль, не використаного дисертантом.

4

Тепер після обговорення змісту поняття "якісна параметризація" дозвольте звернутися до "атрибутів гідності, свободи і відповідальності".

Атрибут - невід'ємна властивість об'єкта, без якого він не може ні існувати, ні мислитися. Автор пише про "фундаментальні атрибути буття особистості – свободу і відповідальність" [c.160].

Проте не завжди можна з'ясувати за текстом про об'єктну належність атрибутів:

"атрибути свободи, гідності є результатом цілісного розвитку особистості у контексті загального рівня розвитку цивілізації, суспільства, рівня освіти тощо." [c.162];

"Авторським внеском у розроблення завдань філософії освіти є концепція розвитку творчого потенціалу у просторі освіти, де творчий потенціал особистості визначають атрибути відповідальності, свободи, гідності." [c.258];

"Тому таким важливим є виокремлений атрибутивний особистісний інтегратив творчого потенціалу: гідність, відповідальність і свобода" [c.466].

Бажано однозначно уточнювати "об'єктну принадлежність" атрибутів.

Але ще важливіше було провести аналіз особистих "атрибутів", що відрізняють творчих особистостей. У всеосяжному метааналітичному огляді

⁷ Дем'янков В.З. Параметризация // Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Дем'янков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. С.118-123.

креативної літератури, Treffinger et al. (2002)⁸ порівняли 120 визначень креативності в роботах, що досліджують "риси", "характеристики" та інші "атрибути", які були згруповані у чотири категорії: створення ідей; глибоке занурення в ідеї; відкритість і мужність, щоб досліджувати ідеї; слухання свого "внутрішнього голосу". Було б цікаво дослідити, як від атрибутів буття особистості – гідності, відповідальності і свободи – з'являється творчість. Тим більше ми знаємо, що у бутті особистості можемо зустрічати псевдогідність, псевдовідповідальність і псевдосвободу.

5

У п 1.2. "Проблема творчості у наукових дослідженнях" [с. 62-94] автор до наукових досліджень, мабуть, через стилістичну необережність, зараховує праці "авторів теософії" та "авторів Агні Йоги", вчення Живої Етики та креативну онтологію [с.82].

Можливо, ці згадування доцільно використати для відтінення дійсно наукових досліджень. Проте на с.112 читаємо певною мірою не "відфільтрований" текст: "*Відповідно до сучасних наукових досліджень та відкриттів, потенціал людини слід вважати таким, що не вичерпується свідомим змістом потреб і здібностей, а також охоплює підсвідоме і навіть надсвідоме. Тому смерть свідомості, наприклад, не означає знищення душі, а представляє лише переход із свідомого буття в несвідоме і над свідоме*". Але далі дисерантка апелює лише до Лейбніца...

А на. с.113-114 автор без жодних посилань використовує псевдонаукову риторику: "*На сьогодні наука має підтвердження концепцій про складність людської природи. В останні кілька років у фундаментальній фізиці дослідження привели до несподіваного повороту в розумінні структури фізичного вакууму. Все частіше в науковій літературі з'являються поняття: «світового поля свідомості», «первинного торсійного поля», «інформаційного поля», які є синонімами.*" І для доказу цієї тези апелює до псевдонаукових «торсійних теорій» і стверджує, що "*з точки зору теорії торсійних полів, існування творчого потенціалу людини може розглядатися як аспект її інформаційно-енергетичного зв'язку із нескінченним інформаційним полем Космосу.*".

Я розумію, що авторка захопилася обраним предметом дослідження, проте вважаю за необхідне бути обережним у формулюваннях і не забувати надавати власну оцінку псевдонауковим твердженням. Адже місія сучасної освіти "навчати творчості, а не грамотності" вимагає демістифікуючої риторики щодо творчості, проте наповненої педагогічною надією, що творчість (1) складна та багатогранна і здійснюється у всіх сферах життя; (2) є основою актуальної успішності суб'єкта освіти і творчості можна навчати, вона "навчабельна"; (3) здатна бути проаналізована та оцінювана на індивідуальному рівні з точки зору диспозицій (Гілфорд, 1950); і (4) залежить від сильного впливу контексту та соціальних факторів.

⁸ Treffinger, D., Young, G., Selby, E. & Shepardson, C. (2002) *Assessing Creativity: A guide for educators*, Connecticut: The National Research Centre on the Gifted and Talented.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження, значущість одержаних результатів і висновків, а мають на меті лише прояснити окремі моменти, котрі розширяють розуміння запропонованої автором філософської концепції розвитку творчого потенціалу. Переконані, що вони визначать підґрунтя подальших наукових досліджень автора.

Дисертація є самостійним і завершеним науковим дослідженням, що характеризується наявністю нових науково обґрунтованих результатів, які в сукупності дають підстави стверджувати, що мета дослідження – розроблення філософсько-освітньої концепції розвитку творчого потенціалу особистості у просторі освіти – успішно досягнута.

Зміст автореферату дисертаційної роботи є тотожним основним положенням її рукопису.

Дисертаційна робота Коновалчук Валентини Іванівни на тему: «Розвиток творчого потенціалу особистості в просторі освіти» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, у межах якого вирішено важливу наукову проблему, отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності сприяють як становленню нового дослідницького напряму, так і визначають специфіку авторського підходу до формування основних векторів його розвитку. Дослідження відповідає вимогам п.п. 9,10,12,13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а його авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.10 – філософія освіти.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, доцент,
проректор з наукової роботи Полтавського
обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти
імені М. В. Остроградського

С. Ф. Клепко

Підпис С.Ф. Клепка засвідчує

Методист відділу роботи з персоналом

Л.М.Небрат

20. 02. 2017